

VOIGT VILMOS
(*Budapest*)

Mátyás király folklórja a kölcsönhatások közepén

Köztudott, hogy Corvin Mátyás király tevékenysége mindmáig érdeklí nemcsak a történészeket, hanem a folklór-kutatókat is, mivel nemcsak a magyar, hanem a szlovén, szlovák, ruszin (és általában a délszláv, bizonyos fokig a román) folklórban is szinte mindmáig feljegyeztek a nagy magyar reneszánsz uralkodó alakjához kapcsolt mondákat, meséket, dalokat, szólásokat, stb. Kiváló magyar és nem-magyar szakkutatók sora több mint egy évszázada változatlan érdeklődéssel foglalkozott e kérdéskörrel. Noha a Kárpát-medence vagy a Balkán északi és nyugati peremének folklórja más vonatkozásokban is ezer szállal kapcsolódik össze, az öt és fél évszázada trónra lépett uralkodó alakja azonban alighanem mindmáig a legismertebb olyan hagyomány e tájon, ahol a kultúrák kölcsönhatásával csakugyan számolhatunk, éspedig évszázadokon keresztül.

Mátyás apjának, Hunyadi Jánosnak Luxemburgi Zsigmond német római császártól való származásáról már régóta sok történet keringett. Magyar hősök (köztük az ifjú Hunyadi János, mint Jankula, Mátyás nagybátyja, Szilágyi Mihály, sőt maga Mátyás király és hadvezérei) hosszú sorban követik egymást a balkáni hősepikában. És még e tágabb kölcsönhatásokat sem értjük meg igazán, ha a még további és távolabbi (albán, olasz, osztrák, német, cseh, morva stb.) folklór-adatokat, illetve történeti forrásokat nem vesszük figyelembe.

Nincs itt terünk felsorolni a Mátyás királyra és korára vonatkozó folklór motívumokat. Viszont utalni szeretnénk azokra a kutatókra, akik e témákkal tüzetesen és megbízhatóan foglalkoztak. Az ő műveikben a legfontosabb szövegek és motívumok meg is találhatóak.

Természetesen a magyar Mátyás-történetek szinte már a király életétől kezdve mindmáig közismertek. Ezek azonban nem mindig folklór jellegűek. Van bennünk, történetírói, szépírói alkotás, legújabbban pedig az iskolai műveltségéből származó ismeret vagy szöveg. Természetesen a környező országok történetírása sem felejtkezett meg Hunyadi Mátyás királyról. És a magyar rendszerű iskolákban is mindenkinek tanulnia kellett az „igazságos király” történeteit. Persze, a Kárpát-medence népeinek Mátyás folklórja nem ilyen kései, és eredetileg nem az iskolai tankönyvekből származtatható.

Ami a nemzetközi távlatokat illeti, először már 1842–43-ban (vagyis az európai népköltési gyűjtés első szakaszában) Matija Makar Ziljski közölt (német nyelven) szlovén Mátyás-dalokat. 1879-ben Simon Rutar közli a cividalei olasz jegyző, Marcantonio Nicoletti feljegyzését a XVI. század végéről, miszerint a friuli tengerpart szlovénjai énekeket ismertek Mátyás királyról és más hősekről. Čeněk Zíbrt és Otakar Hostinský pedig 1888-ban és 1892-ben hivatkoztak arra, hogy a XVI. század közepétől cseh énekes könyvekben és nótajelzésekben utalnak Mátyás királyra. E folklór első komparatív filológusa Vatroslav Jagić tanítványa, a galíciai Zenon Kuzelja volt, aki egész monográfiájában [1906] foglalta össze a szláv népek és magyarok ilyen hagyományait. Módszere az akkori komparatív szlavisztika kiváló ismeretéről tanúskodik. Jóval később a szlovák folklórkutató, Ján Komorovský monográfiája [1957] nagyjából ugyanezt a megoldást követi, legfeljebb több történeti adattal és óvatosan marxizáló értelmezéssel. A szlovén filológusok közül több nemzedék is behatóan érdeklődött e téma iránt. Ivan Grafenauer először a monda-

kincset [1951a], majd a dalokat [1951b] tekintette át. Ő is foglalkozott azzal a feltevéssel, miszerint a szlovénoknál a Mátyást szerepeltető szövegek egy korábbi, akár mitikusnak is nevezhető hagyomány egy új szereplővel való behelyettesítését képviselnék. E nézet szerint különösen a szlovén epikus vagy líro-epikus dalok esetében az „ősrégi, mitikus” hős helyébe később Mátyás, majd az ő helyébe hol rablólovagként, hol népi lázadóként bemutatott hős kerülne. Szerencsére kiváló kutatók, köztük Milko Matičev, Vilko Novak, Vlado Nartnik és mások elég óvatosan foglaltak állást e kérdésben. A nemzetközileg ismert folklór motívumok közül a már az antikvitásból adatolt Orfeusz-motívum (az a-lvilágból visszakönyörgött kedves, aki azonban visszatekint és emiatt mégsem juthat fel a mi világunkba), illetve a középkorban főként a német mondákban népszerű ún. Kyffhäuser-történet (a hős és serege nem halnak meg, hanem egy barlangban várakoznak arra, hogy visszatérjenek e világra, és valamilyen nagy veszedelemtől megmentésük népüket) a legérdekesebb az összehasonlító kutatás számára. (Lásd Heller 1908.) A kárpátalji kutató, Igor Kerca [2001] a ruszin Mátyás-hagyomány máig tartó huzamosságát a helybeli lakosság történeti tudatának fontosságával magyarázza: e nép történelmét ugyanis sokan és sokszor tagadták – akik viszont emiatt is ragaszkodtak folklórujukhoz.

A szó szoros értelmében vett magyar folklórkutatók (Abafi Lajos, majd főként Benedek Elek) voltaképpen csak a XIX. század utolsó harmadában próbálták meg kodifikálni a magyar Mátyás-meséket, anekdotákat. (A magyar történeti és irodalmi művekben azonban Mátyás királynak ekkor már szilárd helye volt.) Az összehasonlító kutatásokat követve a szlavista Pável Ágoston [1909] a szlovén Orfeusz-tematikához kapcsolta a magyar adatokat is. Szémán István egyetértően ismertette [1912] Kuzelja könyvét. Szegedy Rezső [1916] a Hunyadi-családnak a délszláv epikában betöltött szerepével foglalkozott. Ernyey József több írásában [például 1921] mutatta be a cseh Mátyás-hagyományt. A gazdag balkáni történeti folklórt sokszor és sokan idézték a magyar kutatók. Annál meglepőbb, hogy még a két világháború közti időszak legjelentősebb magyar folkloristája, Solyomossy Sándor sem fordított igazán figyelmet a Mátyás-hagyomány nemzetközi távlataira. Legkiválóbb tanítványa, Ortutay Gyula viszont az 1940-es évektől kezdve határozottan hangsúlyozta e téma fontosságát a nemzetközi folklorisztika számára [lásd kezdeményező cikkét: 1942], sőt erről nemzetközi közreműködéssel kívánt áttekintést adni. Tervét ugyan ő maga nem tudta megvalósítani, ám tanítványa, Kríza Ildikó sok publikációban foglalkozott a magyar Mátyás-hagyományok sorsának történeti alakulásával. [Legutóbbi áttekintése, ebben hivatkozásokkal korábbi műveire is: Kríza 2007.] Az utóbbi évtizedekben Ferenczi Imre, Ujváry Zoltán [például 1990] és mások a magyar történetekkel, Dávid András [1978] és Jung Károly a délszláv kapcsolatokkal foglalkoztak. Lukács István [2001] a szlovén – nemcsak folklór jellegű – hagyományok áttekintését adta. Fried István [1991] a Mátyás alakjához kapcsolódó irodalmi érdeklődés nemzetközi távlataira mutatott rá. Szövérfy József korábbi áttekintése [1967] csak elemi összegezést adott, az egyes problémák érzékeltetése nélkül.

Különösen a szlovák folklórt illetően új szövegeket is publikáltak [Habovštiak 1970], és végre bekövetkezett a Frank Wollmann által 1928 és 1942 között irányított nagyszabású folklorisztikai gyűjtés ide vonatkozó szövegeinek áttekintése.

Mindezek alapján megkíséreltem azt, hogy a 2008 májusának végén Budapesten rendezett nemzetközi konferencia (*Matthias Rex 1458—1490. Hungary at the Dawn of the Renaissance*) külön szekciójában („Matthias remembered by tradition”) összegezzem, mi

az, amit ma biztosan tudhatunk e gazdag hagyományról, és ennek összehasonlító távlatairól.

Öt szövegcsoporthot különítettem el.

I. „Mátyás-folklór” Mátyás király előtt.

Van-e arra bizonyítékunk, hogy az ő nevéhez kapcsolt történetek már korábban is meglettek volna Magyarországon? Legfeljebb néhány trufa esetében gondolhatunk erre, ám ezt eddig igazán nem tudták bizonyítani.

II. Új műfajok Mátyás korában.

A magyar irodalomtörténész Kardos Tibor úgy gondolta, hogy éppen a „trufa” lenne ilyen jelenség. Voltaképpen máig sem tisztázódott, csakugyan ekkor jelenik-e meg ez a műfaj Magyarországon, és honnan származtatható? Arra is van adatunk, hogy a *practical joke* gyakorlata ekkor megvan Magyarországon.

III. Királyi propagandaműfajok.

Közismert, hogy a király valódi propagandát szervezett maga köré. Az olasz történetíró, Antonio Bonfini a távlatokat kellett, hogy megrajzolja „magyar történetében”. A magyarországi születésű, ám csak latinul verselő Janus Pannonius ezt az szépirodalmi dicsőítést azonban igazában nem valósította meg. Az ugyancsak olasz Galeotto Marzio kis könyvet tett közzé Mátyás király elmés mondásairól és cselekedeteiről. 1485-ben Itáliában állítja össze a *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Matthiae* című gyűjteményt [1485=1934], amely a király fiának, Corvin János hercegnek ajánl. Ebből csakúgy meríthettek később, magyar szerzők is, mint mondjuk Bonfini sajátos felfogású magyar történelmi áttekintéséből. A propaganda azonban nem elsősorban az utókorra számít, hanem éppenséggel a maga korában akar hatni. Egyébként éppen ere is gondolhatunk.

IV. A fekete sereg „politikai tisztjeinek” nyomában.

Közismert, mégsem eléggé hangsúlyozott tény, hogy az első olyan magyar könyvek, amelyekben a későbbi folklórból is ismert történetek felbukkannak (Bencédi Székely István – 1559, Heltai Gáspár 1575 – mindkét munka több kései, modern kiadásban is olvasható), egyformán azt említik, hogy e történeteket a király híres és rettegett zsoldoshadserege (a „Fekete sereg”) egykori katonáitól hallották. Ezt tetszetős magyarázattal egészíthetjük ki: e katonáknak a kor megfelelő „politikai tisztjei” verték a fejükbe, hogy a folyton hadakozó és adókat emelő magyar király voltaképpen jót akar: igazságot és egyenlőséget, és kiváltképpen pártolja az urakkal szemben a szegény népet. Több érv szól a Mátyás-történeteket innen származtató feltevés mellett, ám bizonyos módosító körülményeket is érdemes lenne figyelembe venni. Például azt, hogy éppen azoknak a területeknek a folklórijából hiányoznak az ilyen „népszerűsítő” történetek, ahol a magyar király legtöbb hódító háborúját vezette.

V. A Mátyás birodalmáról alkotott kép a kortársi Európában.

Köztudottan messze földön híre volt a pompázatos magyar királyi udvarnak. Még a későbbi generációk is tudtak e pompáról, vagy a hadjáratokról. És minthogy ez a világ hamar elmúlt, sőt nemsokára az önálló magyar királyság is széthullott – még több oka volt az akkor élőknek, hogy a király halálával elmúlt korszakot idealizálják. Ezért terjed (évszázadokon át) például a „meghalt Mátyás, oda az igazság” mondás, amelyet ma már nem csupán a XVIII. századi magyarországi latinitásból, hanem a XVI. századi magyar említésből is ismerhetünk.

Persze a jóságos, igazságos király, aki álruhában értesül az egyszerű emberek életéről (a nemzetközi folklorisztika ezt Harun Al-Rasid motívumnak nevezi, és Peter Burke [1991: 181-184] könyvében szinte túl sok és igazán sokféle történeti korban élt európai uralkodóról tud ilyen említést felhozni)

Természetesen mindegyik csoport vizsgálata további gondos, nemzetközi kutatásokat igényel. Azt azonban máris elmondhatjuk, hogy mostanra jobb, teljesebb képünk lehet e folklórról, ennek történeti alakulásáról és arról, miként tanúsítja ez is a Kárpát-medence népei kultúrájának kölcsönhatását. Reméljük, a mostani jubileum alkalmat ad arra, hogy további, megbízható következtetéseket vonjunk le a Kárpát-medence népeinek Mátyás király-folklórjáról. Reméljük, mielőbb meg is jelenik majd a kongresszus előadásainak kötete, amelyben a fent említett témákon kívül is sok érdekes tanulmány lesz olvasható. Magyarországon pedig a sok idei rendezvény nyilván újabb nemzedékek számára teszi elevenné a nagy király emlékezetét – vagy amit ma annak vélnek.

Akkor majd pontosabban foglalkozhatunk az egyes tematikai, szövegtörténeti, műfaj-történeti kérdésekkel – természetesen a nemzetközi kölcsönhatások figyelembe vételével.

Irodalomjegyzék

Bencédi Székely István 1559 Krónika ez világnak jeles dolgairól

Burke, Peter: Népi kultúra a korai újkori Európában. Budapest, 1991. Századvég Kiadó – Hajnal István Kör. (Eredeti: Popular Culture in Early Modern Europe. London, 1978. Maurice Temple Smith.)

Dávid András: Délszláv epikus énekek magyar történeti hősök. Újvidék, 1978. Forum Könyvkiadó.

Ernyey József: Mátyás király a cseh néphagyományban. Ethnographia 32 (1921) 92-100.

Fried István: Szlovén-magyar kapcsolatok. (Mátyás király a szlovén népköltészetben). In: Corvin Mátyás-konferencia. Osvetovanje Matjaža Korvina. Szerkesztette – sta uredila: Varga József – Molnár Zoltán. Maribor, 1991. /Szombathely/ Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, 113-121.

Galeottus Martius Narniensis: De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis Regis Matthiae. Ed.: Ladislaus Juhász. Lipsiae, 1934. Teubner.

Grafenauer, Ivan: Slovenske pripovedke o kralju Matjažu. Ljubljana, 1951a. Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti.

Grafenauer, Ivan: Slovenske ljudske pesmi o kralju Matjažu. Slovenski Etnograf III-IV (1951b) 184-240.

Habovštiak, Anton: Porocstvo král'a Mateja. Povesty z Oravy. Banská Bystrica, 1971. Stredoslovenské vydavateľstvo.

Heller Bernát: A Kiffhäuser-mondafaj magyar vonatkozásai. Ethnographia 19 (1908) 12-24.

Heltai Gáspár 1575 Krónika az magyaroknak dolgairól

Kerča, Igor: Matjaš, korol' Rusinuv. Užgorod, 2001. PoliPrint.

Komorovský, Ján: Král' Matej Korvín v l'udovej prozaickej slovesnosti. Bratislava, 1957. Slovenská Akadémia Vied.

Kríza Ildikó: A Mátyás-hagyomány évszázadai. Budapest, 2007. Akadémiai Kiadó.

Kuzelja, Zenon: Ugors'ij korol' Matvij Korvin v slavyans'kij ustnij slovesnosti. L'vov, 1906. Naukovo Tovaristvo im. Ševčenka.

Lukács István: A megváltó Mátyás király színeváltozásai a szlovén néphagyományban és szépirodalomban. Budapest, 2001. Lucidus Kiadó.

Ortutay Gyula: König Matthias in der mündlichen Überlieferung der Donauvölker. In: Ungarn 1942 April (3) 221-230.

Pável Ágoston: Az Orpheus-monda rokonai a délszláv népköltészetben. Ethnographia 20 (1909) 321-340.

Szegedy Rezső: Mátyás királlyá választása a délszláv népköltészetben. Ethnographia 27 (1916) 4760.

Szémán István: Korvin Mátyás magyar király a szláv népköltészetben (néphagyományban). In: Századok 46 (1912) 138-144.

Szövérfy Joseph: History and Folk Tradition in Eastern Europe: Matthias Corvinus in the Mirror of Hungarian and Slavic Folklore. Journal of the Folklore Institute 5:1 (1968) 68-77.

Ujváry Zoltán: Mátyás király Gömörben. Debrecen: 1990. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézete

Megjegyzem, hogy dolgozatom a NI 61252 OTKA pályázat (Szövegfolklorisztika, filológia, történeti poétika) keretében készült.